

CONTRIBUȚII

La continuarea cercetărilor istorice în legătură cu clădirea Bisericii evanghelice – lutherane din Reghin
Concepute ca un studiu preliminar și ca pietre de temelie pentru un studiu istoric mai desăvârșit în viitor.

Întocmit de
GUSTAV MÜLLER
Arhitect în
REGHIN

Închinată

Excelenței Sale Episcopului lutheran
Dr.Friedrich Müller
Cu prilejul împlinirii vârstei de 70 ani (1884-1954)

(manuscris, Biblioteca Municipală „Petru Maior” Reghin, fondul documentar)

paginile 2-5, 2 introduceri semnate de Dr.Joan Popescu și Dr. Horvath Laszlo

Partea I-a din anul 1952

Biserica evanghelică-lutherană din Reghin, o construcție enigmă

În urma interesantelor detalii de construcție descoperite în timpul din urmă la biserica evanghelică-lutherană din Reghin, aceasta este menită a ocupa în Transilvania o situație asemănătoare aceleia ocupată, la timpul său, în Ungaria, de renumita mică biserică din localitatea Jak și de capela Sf.Mihail din orașul Kassa, din punct de vedere istoric-arhitectonic un model clasic.

Interesantele detalii de construcție ale bisericii evanghelice-lutherane din orașul Reghin – reprezentând o valoare și însemnătate deosebite din punct de vedere istoric-arhitectonic – sunt următoarele:

a) întâi, descoperirea în aripa dinspre sud din spațiul podului, după un somn de 300 de ani de „mândră din pădurea vrăjită”, a unei ferestre vechi gotice înzestrată și zidită – după părerea specialiștilor: „o creațiune gotică ce cu greu se va mai găsi undeva”, care-și are originea în a doua perioadă de construcție, cam în jurul anului 1400 fiind în acel timp patru ferestre de acest fel, plasate deasupra laturei stângi a navei, în scopul iluminării navei principale a bisericii”.

Din aceste 4 ferestre a fost salvată și păstrată pentru posteritate numai una singură, iar aceasta numai datorită faptului că prin lucrările de lărgire a clădirii (efectuate în anul 1630), această fereastră a ajuns într-un loc din spațiul podului, unde a fost salvată de la distrugere.

Această interesantă fereastră a fost din nou descoperită cu prilejul lucrărilor de restaurare din anul 1928, când a fost scoasă cu toată grija din peretele unde nu mai avea nici o îndreptățire să rămână *5 și după oarecari întregiri necesare a fost întrebuințată la încadrarea demnă a plăcii comemorative a eroilor din primul război mondial. În acel nou loc, această rară creațiune este chemată pentru a depune pentru posteritate o mărturie grăitoare despre priceperea și simțul artistic al strămoșilor noștri.

Am constatat prin cercetări minuțioase că capitele asemănătoare celor de la această fereastră se găsesc numai la „Poarta de Aur, la intrarea în sala de capitlu de la Marienburg din Prusia orientală”, se poate deci presupune că această creațiune este opera unei echipe de construcții aparținând Ordinului Cavalerilor Teutoni.

La această fereastră sunt deosebit de interesante profilările puternic contrastante de la brâul ferestrei (întrucât sub capitel se află o scobitură ce ocupa întreg brâul, iar deasupra capitelului se află un ciubuc pe trei sferturi foarte proeminent, așezat tocmai deasupra scobiturii, așa că provoacă un contrast interesant).

b) A doua raritate o constituie consolele reliefate cu guler de piatră la nervura arcurilor încrucișate deasupra corului. Acestea trec din profilul simplu al nervurii prin felurite împletituri, după o concepție extrem de interesantă, și înfățișează o rozetă de flori, executată cu o uimitoare îndemânare artistică. Console centrale de piatră având această formă și execuție nu pot fi găsite la nici unul din monumentele istorice din întreaga Transilvanie; există la Poarta Winterren din Marienburg, Prusia de Est, realizate într-o formă asemănătoare,

Însă nici pe departe nu se apropie de concepția artistică bogată a celor existente la corul bisericii din Reghin.

c) A treia raritate o constituie inscripția în piatră din cor, care conține în scriere latină indicații mai apropiate despre clădirea bisericii:

ANNO.DOMINI.M
C.C.C.-XXX-CONSTRU
ITUR. TEMPORE. NIC
OLAI. PLEBANI. CUM.
REBUS. MAGISTRI.
THOME.PATRONI.
ECLESIAE

Valoarea artistică a acestei inscripții în piatră rezultă din faptul, că aceasta datează din anul 1330, este deci cea mai veche inscripție în piatră ce se găsește la monumentele istorice *6 din Transilvania din evul mediu, neaflându-se așa ceva nici măcar la cel mai vechi monument istoric, la catedrala episcopală din Alba-Iulia.

Inscripții în piatră datând din evul mediu se pot găsi în ordine cronologică la următoarele monumente istorice din Ardeal: 1. biserica evanghelică-lutherană din Reghin, anul 1330; 2. Biserica reformată din Teiuș, anul 1449; 3. Cetatea Bran, anul 1452; 4. cetatea Hunedoara, din anul 1452; 5. Cetatea Brâncovenești, de lângă Reghin, din anul 1537; 6. Turnul orașului vechi din Dej, din anul 1578.

d) Firida de șezut din cor trebuie menționată ca a patra raritate, fiind demnă de remarcat ca o lucrare din cele mai temeinice în comparație cu firidele de șezut din corul celorlalte biserici din Transilvania. Această firidă de șezut este din piatră, pe câtă vreme celelalte construcții de acest fel din alte biserici din țară, n-au arhitectonica normală și constructivă, unele părând a fi construite din stuc-ghips.

e) În fine, trebuie amintite extrem de bogata profilare a bogățiilor de arcade în partea navei laterale din sud, care aparține de asemenea stilului caracteristic al Ordinului Cavalerilor Teutoni, și apare aici într-o arhivoltă rară și deosebit de bogată.

f) Demnă de amintit este și firida pentru sacrameinte aflată în cor, împrejmuită cu un interesant pervaz de piatră, purtând forme de relief romane, provenind cu siguranță din vremea romanilor, adusă aici din preajma reședinței episcopale din Alba Iulia, desprinsă dintr-o ruină romană, care s-a donat bisericii din Reghin aflată în construcție.

g) Mai trebuie menționată consola cu guler de piatră, extrem de interesantă, așezată ca suport la scara răsucită ce urcă în turn, cu ornamentație de frunză de vie, sub care s-ar fi ascuns – după legendă – un fond bisericesc de construcție. Păcat că n-a putut fi păstrat aceasta ca să ușureze în parte actualele sarcini grele.

Prin descrierea de mai sus au fost remarcate cele mai interesante detalii de construcție ale bisericii din Reghin. Acum, câteva observații referitoare la faptul că această biserică mică, având atâtea detalii valoroase, nu figura în inventarul public al fostului stat maghiar. *7

Despre aceasta, următoarele:

Desconsiderarea acestui mic monument istoric s-ar putea atribui faptului că porțiunea din cea de-a doua parte a construcției, ce s-a ridicat în perioada 1330-1450, anume clădirea navei principale, a fost executată de maiștri mai puțin pricepuți, care nu au avut suficienta înțelegere să verifice materialul de piatră întrebuințat la ornamentație, în ce privește rezistența la intemperii, așa că sculpturile prețioase s-au făcut dintr-o piatră de calitate inferioară și s-au distrus în cea mai mare parte în decursul vremii.

În fața unei asemenea dezagregări s-a dispus căptușirea brâurilor de la ferestre, cu zid de cărămidă, ca să se salveze aceste lucrări sculpturale de distrugere totală. În timpul acesta – anul 1778 – entuziasmul pentru stilul gotic era în scădere și în creștere spiritul inovator al renașterii, și așa s-a întâmplat, că frumoasele ferestre gotice au fost dezbrăcate de finețea stilului lor și considerabil reduse, fiind transformate în simple arcuiri lipsite de profil, iar prin aceasta s-a deformat, spre marele său neajuns, întregul aspect exterior al bisericii, ținut până atunci într-un curat stil gotic.

Așa s-a întâmplat că unii istorici ai artei, privind și judecând numai după aspectul exterior, cam haotic și puțin vorbitor, nu au putut bănui la această biserică existența unor detalii de mare valoare.

În plus, puținele pietre frumoase de profil sculptate, câte au mai rămas, au devenit de nerecunoscut prin sporirea lor repetată – o manie a secolului al XVI-lea – nu se mai putea vedea nimic valoros din profilele lor frumoase. Abia în anii 1927-1930 s-a ajuns, datorită lucrărilor de restaurare, să se dezvăluie o serie de detalii de construcție interesante, într-o prezentare curentă, putând fi astfel făcute accesibile publicului, spre încântare.

În urma acestor lucrări de restaurare, au ajuns și cei de la Ministerul Cultelor Maghiar să cunoscă, în anul 1941, valoroasele detalii de construcție, pentru a o încadra la inventarul monumentelor istorice remarcabile.

Reghin, la 7 martie 1952 *8

Partea a II-a

Contribuție din anul 1954

În prima parte a lucrării mele asupra tainei construcției bisericii evanghelice-lutherane din Reghin am arătat că această biserică are – din punct de vedere istorico-artistic – aceeași însemnătate ca în Ungaria, mica bisericuță din Jak și capela Sf.Mihail din Kassa, care au o valoare deosebită în arta istorică.

Unii colegi în profesie susțin, că această arătare a mea este numai o presupunere vagă.

Prin continuarea cercetărilor mele asupra acestei biserici mi-a reușit a identifica persoanele reprezentante de capitele în mărime naturală, încadrate de frunziș, sculptate – cu ocazia construcției aduse în anii 1340-1400 – pe capitelele deosebit de interesante ale celor 4 ferestre în stil gotic primar, deasupra navelor laterale.

Istoria spune că în acest răstimp, în perioada 1300-1400, au stăpânit în această țară următorii domnitori: Regele Carol Robert de Anjou (1308-1342),

Regele Ludovic I cel Mare (1342-1382), căruia i-a urmat Sigismund de Brandenburg.

Tot istoria ne spune mai departe, că domnitorii de mai sus au fost stăpâniți de o inimă caldă pentru promovarea vieții bisericești și făceau daniile însemnate în bani bisericilor aflate în curs de edificare. Astfel, se poate presupune cu siguranță că, așa cum la prima fereastră era înveșnicit ctitorul bisericii, Magistrul Thoma, la capetele celorlalte 3 ferestre erau sculptați demnitarii numiți mai sus, Carol Robert, Ludovic cel Mare și Sigismund de Brandenburg.

Păcat că cele trei ferestre s-au distrus datorită din cauza întrebuințării materialului de piatră de calitate inferioară. Altfel, *9 mica noastră biserică ar fi unică în Transilvania, ca un monument arhitectonic în care ar fi rămas eternizate, cioplite în piatră, chipurile domnitorilor de atunci.

În cele ce urmează, ceva despre stema orașului, sculptura în piatră, la ușa și ferestrele sacristiei. Și aceste steme își au istoria lor, asupra cărora sunt controverse.

Într-un articol mai lung, apărut în revista „Korrespondenzblatt” din anul 1888, Theobald Wortitsch spune despre ele că ar avea oarecare legătură cu inscripția din anul 1330, care nu era cunoscută până acum. El susține că introducerea ulterioară a stemelor în uși și ferestre în ziduri vechi de piatră ar fi o imposibilitate tehnică.

Subsemnatul, ca arhitect cu practică îndelungată, sunt de altă părere. După ce în Ungaria, acest fel de steme s-a introdus abia după anul 1369 – Ludovic cel Mare a oferit țara sa în acel an prima stemă de acest fel orașului Kassa – deci stemele stemele orașului aflătoare în biserică din Reghin nu pot exista din prima perioadă de construcție (anul 1330); după forma stilului lor se poate deduce fără îndoială, că aceste steme au fost aduse ulterior, după anul 1525, în vechiul zid de piatră al bisericii.

Deci, prezumția lui Wortitsch poate fi considerată ca combătută.

Busturi de înger ca cheie de boltă

Cheia de boltă a portalului gotic principal al bisericii o formează figura unui bust de înger, ca torso. Capul acestui înger a avut o soartă tragică. Prin anul 1892, când eu aveam vârsta de 11 ani, câțiva elevi mai mari și ușuratici ai gimnaziului au ales acest cap de înger ca țintă pentru exercițiile lor de aruncat cu pietre fiindcă în dosul capului îngerului era un cuib de porumbei. Era un loc preferat al oaspeților înaripați și era mereu ocupat de porumbei. Împrejurarea care a ațâțat spriritul de întreprindere a tinerilor ștregari. După multe aruncări la țintă cu pietre din stradă, le-a reușit, în sfârșit, să doboare cu o lovitură în plin, capul bietului înger.

Nu-mi mai aduc aminte ce s-antâmplat cu capul de înger. Din păcate conducerea bisericii și a școlii noastre n-a cercetat și sancționat întâmplarea ca o pângărire de monument.

Este și aceasta o dovadă a nivelului scăzut la care se afla pe acele vremuri prețuirea monumentelor arhitectonico-istorice, deși merituosul nostru episcop Fr. Müller a permis deja din anul 1850, aici la noi în țară, acțiunea pentru ocrotirea rarelor noastre monumente arhitectonice. *10

Despre perioadele de construcție

Biserica noastră a trecut prin patru perioade de construcție în diferite forme de stil, ceea ce ne arată și exteriorul ei înainte de restaurarea din anul 1927.

Prima perioadă de construcție

Conform unei inscripții în piatră aflătoare în cor, biserica s-ar fi construit în anul 1330; această biserică nu se referă însă la toată biserica, ci numai la încăperea corului și la turn. Ambele au fost ridicate în anul 1330 în prima perioadă de construcție în cadrul unui plan general, întâi corul ca o capelă închisă, pentru mica comunitate „Regun” colonizată abia în anul 1228, careia îi oferea spațiu suficient. Această capelă avea în locul arcului de triumf un perete masiv.

Faptul că nu toată biserica a fost construită odată, reiese din deosebirea de stil, profilurile existente la pietrele cioplite, pietrele cubice și brâul boltiturilor din cor și ale turnului, țin de perioada stilului gotic primar, iar cele ale navei mijlocii de stilul gotic de mai târziu.

Și din inscripția sculptată în piatră a cărei cuvânt „construitur” tradus corect înseamnă „se construiește” se poate deduce că la așezarea inscripției construcția era încă în executare.

Și turnul de sine stătător a fost executat în cadrul planului general menționat, care presupunere se bazează tot pe profilurile existente ale pietrelor cubice. Turnul însuși a suferit trei lărgiri; în prima formă era un turn de apărare, cam așa cum l-am reconstruit eu în în albumul aniversării de 600 de ani. *11

A doua perioadă de construcție

În această perioadă, cam în jurul anului 1400, s-a construit nava principală cu cele două nave laterale între turnul ce exista deja și cor; la legarea navei laterale dinspre sud de turn se observă și azi diferențe de înălțime, care n-ar exista dacă ele ar fi fost construite odată.

Trebuie remarcat, că la început – original – nava laterală dinspre nord ca și cea din sud erau executate în arcade ogivale (gotice) iar nava principală avea tavan de lemn care a căzut pradă unei catastrofe incendiare în anul 1708.

După terminarea lucrărilor menționate din perioada a doua de construcție, biserica avea înfățișarea respectabilă în stil curat gotic, creată așa după gândul proiectanților și maiștrilor și care înfățișare și-a păstrat-o neschimbată până aproximativ în anul 1630.

A treia perioadă de construcție

În cursul vremii, comuna s-a mărit în așa fel, încât biserica a devenit neîncăpătoare. De aceea, s-a adăugat, cam în jurul anului 1630, așa numita capelă a „Sf.Laurențiu” în partea sudică a bisericii. Sub straturile de spoială la stâlpul de reazem din mijloc peste cadranul solar, a apărut inscripția: „anul 1630”. Se poate presupune că e anul terminării acestei clădiri aduse.

Astfel, biserica noastră a stat respectabilă, până prin anul 1708, ca o clădire în stil pur gotic, când un incendiu catastrofal a distrus cea mai mare parte din biserică, turnul, nava principală și nava laterală dinspre miazănoapte.

Timperi de decadentă, pericolul turcesc, tulburări interne, invazia turcilor din anul 1717, distrugerea comunei, au împiedicat reconstruirea stucaturilor clădirii bisericii. Abia după șapte decenii s-au putut gândi la o reconstrucție. Între timp, biserica s-a ruinat până la temelie.

Perioada a patra de construcție

Șapte decenii a stat această sărmană biserică neacoperită, pradă interperțiilor, în ruină; frumoasele ei arcade ogivale din partea de nord s-au distrus și ruinat aproape până la pământ din cauza pietrei de calitate inferioară și nerezistentă la intemperii, întrebuințată la construcție.

Abia în anul 1778 i-a fost posibil comunei a începe reconstrucția clădirii. După ce în ciuda timpurilor de restriște *12 comunitatea s-a înmulțit încă, a trebuit să se gândească la o nouă lărgire a bisericii.

În aceste condiții s-a născut ideea nenorocită de a lărgi nava de la miazănoapte prin două rânduri de galerii și de a prevedea nava principală – care până în anul 1708 a avut un tavan de lemn – cu o boltitură de cărămizi, sigură contra incendiului.

Cu astfel de griji ediliile comunei au intrat în a 4-a perioadă de construcție, într-o epocă în care se remarcă, pe tărâm arhitectonic o decadentă regretabilă, prin schimbări de stil.

Astfel, nava laterală dinspre miazănoapte s-a construit în nenorocitul stil iezeuit, vizibil și azi, iar nava principală s-a acoperit cu o boltitură boemică, plată, contrară stilului.

La executarea acestei boltituri maeștrii au procedat fără nici o milă față de ferestrele prețioase în stil gotic primar din partea de sud a bisericii, rămase încă intacte. Fără nici o înțelegere pentru zidurile și sculpturile prețioase, au distrus aceste ferestre pentru a așeza direct în deschizătura lor capul brâului grosolan al boltituri.

Dacă s-ar fi cugetat puțin, s-ar fi putut salva aceste ferestre prețioase prin executarea unei boltituri rotunde.

În afară de aceste lucrări defectuase, s-au prevăzut și brâurile bogat profilate ale tuturor ferestrelor gotice ce mai existau, cu un zid de căptușeală din cărămidă, pentru a le feri de distrugere. Cu această ocazie forma gotică a ferestrelor a fost transformată în boltă în semicerc, fapt prin care caracterul gotic al bisericii s-a transformat, spre marele său dezavantaj.

Această lucrare defectuasă poartă vina pentru care istoricii de artă ai secolului al XIX-lea n-au putut bănui detaliile arhitectonice prețioase și nu i-au dat nici o atenție.

Biserica renovată în acest fel, contrar stilului ei, a stat așa până în anul revoluției de la 1848. Un incendiu provocat de inamic în timpul revoluției a distrus-o complet, cu aranjamentul interior cu tot.

Abia după 17 ani grei, comunei i-a fost posibilă repararea acestei noi stricăciuni.

În noile timpuri de restriște, din anii 1914-1918 biserica a ajuns din nou într-o stare deplorabilă.

Prin restaurarea executată în anii 1927-1930 a căpătat din nou o înfățișare demnă. *13

Suprimarea deformărilor de stil în interiorul bisericii precum și legarea cu chei de zid a zidurilor crăpate în multe locuri sunt cele mai importante probleme ale viitorului.

Lucrări istorice

s-au scris puține despre această biserică, și câte s-au scris, sunt pline de lipsuri.

S-au ocupat cu problema acestei biserici, următorii:

a) Josif Haltrich, profesor la gimnaziul din Sighișoara, născut în Reghin, face prima amintire despre această biserică în „Ediția festivă apărută cu ocazia întrunirii Asociației geografice transilvănene”, ținută la 21 august 1857 la Reghin. În această scriere sunt amintite evenimentele mai importante din Reghin în ultimii 100 de ani, precum și soarta bisericii.

E regretabil, că în această interesantă ediție festivă care cuprinde 50 de pagini, sunt consacrate bisericii noastre abia două pagini, după părerea mea nefiind tratată complet această chestiune.

Îndeosebi mă miră faptul că J.Haltrich, ca originar din Reghin, nu amintește mai detaliat de timpurile de restriște, ca incendiul catastrofal din anul 1708, ocupația turco-tătară, urmată de epidemia de holeră și ciumă și împrăjirea că biserica a trebuit să stea descoperită, în ruină, șapte decenii.

Reconstrucția bisericii noastre în ruină era doar pentru comunitatea noastră o chestiune foarte importantă. Ce motive au putut determina conducerea de atunci a bisericii să jefuiască nobilul stil gotic al bisericii pentru a o reconstrui într-un stil complet contrar și străin ființei ei? A fost o nechibzuință de neiertat care i-a împins orbește spre mania de reînnoire cu orice preț. Dacă conducerea bisericii de atunci s-au maeștrii însărcinați cu lucrarea, s-ar fi uitat împrejur în ținuturile noastre săsești, ar fi putut observa la bisericile din Moșna, Bunești, Prejmer și altele, cum se construiește o boltitură ușor și corespunzător stilului.

***

Acum câteva rectificări în ce privește susținerea lui Haltrich despre biserica noastră. Anume, trebuie desmințit că așa numita capelă a Sf. Laurențiu, situată înspre partea de miazăzi a bisericii, ar fi avut înainte de anul furtunos 1848 o boltitură cu brâu și un stâlp de piatră hexagonal, azi îmbrăcat. În această încăpere sunt în colțuri pietre de console ieșite, pe care se intenționează a se ridica boltitura în cruce însă nu s-a ajuns *14 la realizarea ei, fiindcă și atunci au început [anii] de restriște care au zădărnicit acest proiect frumos de construcție.

Altfel această boltitură din cărămizi ar fi rezistat și unui incendiu, cum dovedește boltitura din nava laterală de sud, existentă și azi, care durează cam din anul 1400 și e intactă și azi. Deci, peste spațiul capelei Sf. Laurențiu n-a existat nicidecum o boltă cu brâu.

În ce privește stâlpul de piatră hexagonal îmbrăcat, trebuie să rectificăm aici o eroare de situație. La adăugarea Capelei la încăperea bisericii, de fapt a

rămas – la spargerea deschizăturilor de legătură – pe lângă stâlpul din mijloc și stâlpul proptitor exterior și un stâlp hexagonal, a cărui zid proptitor s-a înlăturat mai târziu. Astfel acest stâlp există și astăzi, dar neîmbrăcat.

Îmbrăcarea unui stâlp de piatră s-a făcut sigur în nava laterală dinspre miazănoapte, vis-a-vis, unde de fapt stâlpul de piatră original, în aceeași dimensiune ca cel de vis-a-vis, a fost îmbrăcat.

După incendiul catastrofal din anul 1708 și prin ruinarea în timp de 70 de ani, el a devenit un ciot, care a trebuit să fie mai tare dimensionat, corespunzător noului plan de adaptare. Astfel, acest ciot de piatră a fost îmbrăcat în cărămizi.

Deci asta este istoria îmbrăcării unui stâlp de piatră, însă în alt loc!

Și acum – jocul destinului în legătură cu povestea acestui stâlp. Prin lucrul de mântuială făcut la îmbrăcarea acestui stâlp prin crăpăturile și deformațiile apărute în ultimul timp la această biserică, chiar la acest stâlp s-a descoperit munca detestabilă prin coșirea [????] lui. Lucru fără binecuvântarea lui Dumnezeu!!

b) În al doilea rând descrie și apreciază biserica noastră cel mai mare episcop al sașilor G.D. Teutsch în raportul vizitației generale, apărut în anul 1874, cuprinzând 30 de rânduri imprimare.

În lucrarea amintită se spune, că biserica e edificată în stil de tranziție, ceea ce nu corespunde adevărului. Ferestrele de atunci, care în majoritate erau rotunde, nu țineau de execuția originală, ci au fost executate mai târziu, în stil iezuit, prin transformările executate în anul 1778, contrare stilului. Prin aceste transformări, biserica, care până atunci avea un stil curat gotic, a fost transformată în detrimentul ei. Clădirea originală a bisericii de înainte de 1708 avea la 12 ferestre și 4 uși, toate în stil curat gotic.

Din cauza acestor mutilări ulterioare s-a putut naște susținerea, că aparține unui stil de tranziție. *15

c) În al treilea loc amintește biserica din Reghin profesorul de desen Theobald Wortitsch din Bistrița, într-un articol apărut în anul 1888 în revista „Korrespondenzblatt”, scris într-un fel exaltat, în care o și critică puțin.

Wortitsch are meritul sau norocul întâmplător de a fi putut da publicității ca primul, o descriere destul de interesantă despre fereastra în stil gotic primar, găsită zidită în podul bisericii, fereastră care avea o valoare deosebită din punctul de vedere al istoriei artei.

El scrie impresionant despre această fereastră ca despre „o creație gotică care cu greu s-ar mai putea găsi undeva”.

Am verificat această susținere a sa – care pare vagă – prin studiul meu îndelungat asupra monumentelor istorice din evul mediu în temeiul cărților de specialitate ce-mi stăteau la dispoziție într-o bogată alegere. De fapt am putut constata, că ferestre ca cea găsită aici în stil ogival primar, împodobită cu busturi omenești, nu există nicăieri în această execuție.

Astfel, această creație poate conta drept o raritate în istoria artei.

Ar depăși cadrul acestei lucrări dacă m-aș referi la toate cele relatate de Wortitsch în lucrarea sa. Întrucât Domnul îmi va lăsa timp, le voi supune unei critici mai amănunțite. Aici vreau să atrag doar pe scurt atenția asupra unor greșeli și să le rectific.

Wortitsch spune că bolta cu profiluri încrucișate a corului bisericii din Reghin ar exista dintr-o perioadă în care stilul gotic și-ar fi depășit demult epoca de înflorire (1300). Că brăurile boltiturilor și profilele de brâu ar fi profilate puțin corespunzător stilului, ar avea puțin comun cu însemnătatea constructivă a ornamentelor din epoca de înflorire a goticului și ar fi o arhitectură fictivă, care caracterizează dispariția simțului formelor curate, la dispariția goticului.

Această opinie nepotrivită a lui Wortitsch poate fi numai opera unui om fără cunoștințe de specialitate, deci nu prezintă garanții de temeinicie.

În sprijinul susținerii mele să vorbească alăturatul desen. Profilul nervurilor boltituri e foarte simplu executat, cum era obișnuit în general în timpul stilului gotic primar și cum a fost gotic primar. Cu atât mai demn de relevat este îndemânarea artistică cu care a fost executată din acest simplu profil consola de piatră deosebită frumusețe și bogat profilată. În această execuție e unică *în toată Europa!* *16

În ce privește boltitura cu profiluri în cruce din cor, aceea este de o *deosebit de frumoasă proporție*. Ea este îmbogățită la pereții învecinați cu semiprofiluri într-o execuție deosebit de interesantă cum nu se mai găsesc în Transilvania decât la castelul regal din Hunedoara și în casa regelui Matia din Cluj.

Atâta în legătură cu părerile lui Wortitsch.

d) În al patrulea rând, biserica a fost învrednicită de atenția lui Dr. Viktor Roth.

Dr. Viktor Roth este o capacitate îndeobște recunoscută în cercetarea monumentelor istorice din Ardeal; el a fost distins și prețuit pentru lucrările sale de istoria artei nu numai aici, în țara sa natală, ci și în țara mamă.

Totuși, poate din nebagare de seamă, i s-au strecurat și lui greșeli în descrierea istoriei arhitectonice din Ardeal, cu toate cunoștințele excelente de specialitate pe care le avea.

În privința cărții sale „Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen” el înșiră nominal toată bibliografia cunoscută până în anul 1905, care i-a servit ca bază a lucrării. El recunoaște și valoarea scrierilor lui Wortitsch ca pietre prețioase pentru edificiul istoriei arhitecturii însă nu dă nici o atenție lucrării lui Wortitsch în care se ocupă de biserica din Reghin și descrie deosebit de interesantă fereastră în stil gotic primar, găsită la această biserică.

Această scăpare din vedere poate fi atribuită lucrării lui Roth numai datorită faptului că în Arhiva „Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei” lipsea o bibliografie completă, respectiv o evidență a tuturor lucrărilor în legătură cu probleme din toate domeniile de cunoaștere. Din păcate, până în anul 1944 nu a existat o evidență de acest fel.

Dacă ar fi existat o astfel de evidență, Roth ar fi putut-o deschide și se putea referi la lucrarea lui Wortitsch în ce privește biserica din Reghin.

e) În al cincilea rând se amintește de biserica din Reghin în cartea „Siebenbürgen in Wort und Bild” apărută în anul 1900, lucrare editată din încredințarea guvernului austriac în colaborare cu distinși oameni de știință și artă. În această lucrare e consacrată bisericii din Reghin o singură propoziție, în

care se spune: „cel mai vechi edificiu din Reghin este biserica evanghelică-lutherană”.

Se pare că comisiunea a fost și în Reghin și a vizitat și *17 biserica, fără însă să fi aflat ceva vrednic de remarcat, deși în cor exista încă de-atunci inscripția din 1330 săpată în piatră și splendida boltă din cor cu consolele de piatră (Kragstein) unice, care trebuiau să atragă atenția oricărui vizitator serios și deprins.

După ce m-am frământat mult și am căutat să explic neobservarea unor detalii de construcție atât de importante, am ajuns la convingerea, că chiar și istoricii artei pot face – în aprecierea monumentelor arhitectonice constatări greșite și superficiale. Un stil literar strălucit nu poate suplini lipsa unor temeinice cunoștințe de specialitate. De aceea, ar fi de dorit, ca ori de câte ori se tratează ceva despre vreun monument arhitectonic, să se ia și opinia unui arhitect cu practică îndelungată.

Datorită unor asemenea omisiuni s-au întâmplat la biserica noastră unele greșeli capitale, și din acestea aș vrea să amintesc numai una:

După cum poate e cunoscut, *eu mă ocup deja de peste 10 ani de studiul bisericii noastre*, deoarece cu ocazia restaurării ei am descoperit detalii de construcție foarte interesante, care m-au determinat s-o privesc ca o construcție plină de mister.

Pentru a lămuri acest mister și pentru a nu da greș în aprecierea mea, am început imediat a studia literatura corespunzătoare de specialitate. Voi relata aici doar câteva cărți din materialul prelucrat de mine: Dr. Viktor Roth, „Baukunst in Siebenbürgen”; „Siebenbürgen in Wort und Bild” din 1900; „Magyararság műemlékei” de Dr. Gerstler Gy. „Archeologiai Értesítő”, cu lucrări importante de Möller St. și Henzelmann, apoi volumele prețioase „Dihie” despre istoria artei germane și, în fine, scrierea apărută din încredințarea academiei germane „Die deutsche Kunst in Siebenbürgen” prelucrată de Roth, Müller și Rosemann, care poate trece ca cea mai perfectă lucrare de acest gen.

Cu mult entuziasm am pornit la citirea ultimei cărți necunoscută mie până atunci și pe care am primit-o drept cadou de la un coleg de specialitate cu ocazia împlinirii de către mine a vârstei de 74 de ani, însă și de această dată m-a ajuns oarecum o deziluzie, căci și în textul acestei cărți era amintit numai anul edificării bisericii noastre, altceva nimic.

Modesta mea părere este că biserica ar fi trebuit să figureze în această lucrare cu câteva ilustrații asupra diferitelor detalii de construcție. Nu s-ar fi făcut un lucru inutil, dimpotrivă, foarte folositor și vrednic de relevat.

Din aceste detalii ale arhitecturii anexez aici doar câteva: *18

După ele se pot aprecia cele expuse de mine.

1. 2 fotografii ale ferestrei vechi gotice, aflată înzidită în pod.
2. inscripția de piatră
3. consola de piatră (Kragstein) de la boltiturile cu profiluri în cruce din cor
4. firida sacramentului
5. vedere întreagă a corului cu boltile

Închei această lucrare sperând să o pot completa mai târziu și să-i pot atașa fotografiile corespunzătoare.

Reghin, la 25 octombrie 1954
Gustav Müller, arhitect

Partea a treia a istoriei construcției

a. Asupra ctitorului și constructorului bisericii

Istoria edificării acestei biserici s-a întregit în timpul din urmă prin faptul că s-a clarificat cine anume a fost acel „Magistri Thome”, ctitorul bisericii, eternizat în inscripția de pe placa din piatră, din a cărui avere s-a construit această biserică.

Cu prilejul cercetării și constatării deteriorărilor însemate suferite de clădirea bisericii, făcuți de inginerii arhitecți trimiși în acest scop de Ministerul Monumentelor Istorice, eu am prezentat acestora un scurt istoric, scris în limba germană, despre edificarea bisericii.

De vreme ce tovarășii ingineri arhitecți nu posedau decât în măsură imperfectă limba germană, au solicitat să le dau manuscrisul pentru ca la minister să poată face o traducere perfectă. După un timp oarecare am primit răspunsul de la Minister, că acest „Magistri Thoma” ar fi identic cu Thoma de Szechenyi”, voievod al Transilvaniei, cârmuitor al acestei provincii între anii 1322-1342.

Am putut constata de fapt – din datele istorice – că între anii 1322 și 1342 Thoma Szechenyi a fost voievodul Ardealului. El era descendentul unei nobile familii cu același nume, din județul Negrad, nordul Ungariei, și poate a fost un strămoș al vestitului patriot și bărbat de stat maghiar de mai târziu, contele Szechenyi Stefan, ministru în guvernul maghiar între anii 1792-1848, considerat de către istoriografia maghiară „cel mai mare patriot maghiar”. Lui i se atribuie construirea podului de lanțuri din Buda și regularizarea unei părți a cursului Dunării prin construirea Porților de Fier. *19

Cum la timpul său eu mă aflu în corespondență cu Ministerul Monumentelor Istorice din Budapesta în legătură cu lucrările mele de studiu asupra bisericii noastre, le-am comunicat această interpretare nouă asupra ctitorului și patronului bisericii, rugându-i să-și dea părerea în cauză.

Am primit următoarele lămuriri. Presupunerea noastră că ctitorul acestei biserici ar fi voievodul Thoma de Szechenyi n-ar fi întemeiată. După părerea lor partonul bisericii ar fi Thoma Banffy de Losoncz deoarece familia Banffy de Losoncz avea în timpurile acelea proprietățile sale mari în Reghin și Gorenii (Sâplac) și numitul ar fi fost și guvernator al Ardealului.

Astfel putem considera conform ultimei descoperiri ca patron și ctitor al acestei biserici pe magistrul Thoma Banffy de Losoncz și soția sa și deci – sculpturile pe capitelele ferestrei în stil gotic primar aflată înzidită în podul bisericii, care în prezent încadrează placa comemorativă a eroilor căzuți în primul război mondial, eternizează aceste două persoane.

b) Lărgirile turnului

Turnul a fost lărgit între anii 1330-1865 de trei ori. La început el avea, forma unui turn de apărare a cărui înălțime s-a putut stabili după cele două pietre de console vizibile la turn. În aceste locuri s-au găsit cu ocazia lucrărilor de restaurare din anul 1930, sub stratul de tencuială veche, *bucăți de lemn mâncate de vreme*, care pot fi considerate ca părți din primul turn, presupus astfel a fi construit din lemn.

A doua lărgire s-a executat în anul 1778, la 70 de ani după incendiul catastrofal din anul 1708, căruia probabil i-a căzut jertfă turnul octogonal.

Ultima lărgire a turnului s-a întâmplat după catastrofa incendiară a anului revoluționar 1848. El a fost reconstruit abia în anul 1865 de maestrul dulgher Georg Müller-Kosch și și-a păstrat înfățișarea de-atunci și până azi.

Aici ar fi de remarcat încă o mică fereastră gotică înzidită în turn, bine conservată, situată spre est, la înălțimea sub fostul tavan de lemn al navei principale, care ferestruică probabil a servit ca legătură a preotului de serviciu cu clopotarul din turn. *20

c) Sf. Laurențiu

La clădirea laterală adăugată în partea sudică a bisericii, la așa numita „Capelă a Sf. Laurențiu”, există la colțul din sud-est o sculptură în relief, ca torso, în mărime naturală, care reprezintă, după cât se spune, pe Sf. Laurențiu.

Această figură de sfânt reprezintă încă una din problemele nelămurite în legătură cu edificarea bisericii, deoarece conform datelor istorice această parte de clădire a fost terminată în anul 1630, adică într-un timp când biserica era trecută deja din anul 1551 în posesiunea confesiunii evanghelice-lutherane în urma Reformei, iar această confesiune nu cunoaște cinstirea sfinților.

Această problemă o putem lămurii în așa fel, că figura sfântului a existat deja înainte de a se adăuga aripa laterală pe peretele la care s-a adăugat această aripă, și din pietate figura s-a transpus pe clădirea nouă, căreia i-a împrumutat numele.

Post scriptum

După terminarea cu bine a acestei lucrări, simt că trebuie să explic în câteva cuvinte cum am ajuns eu, arhitect simplu, fără o pregătire de studii mai înalte, să mă ocup cu studii de cercetare a monumentelor arhitectonice. M-am încumetat prin aceasta într-un domeniu care presupune în general studii de specialitate mai înalte. Îmi pare ca și când Dumnezeu m-ar fi predestinat să soluționez eu problema aducerii la lumină a valorii de monument istoric a bisericii noastre din Reghin.

Despre formarea mea ca arhitect și satisfacția de a cerceta istoria artei, menționez următoarele:

Îmi trag obârșia din părinți săraci. Deși am absolvit cu distincție gimnaziul, totuși, nu mi-am putut continua studiile deoarece părinții mei nu aveau starea materială de a putea suporta cheltuielile care pe acele timpuri erau necesare la urmarea unor studii mai înalte.

Deja din clasa a II-a gimnazială s-a născut în mine predispoziția pentru arhitectura frumoasă și m-am hotărât a mă face arhitect.

După o practică pregătitoare de doi ani, am fost admis la cursurile de iarnă de 4 ani al Școlii profesionale superioare de arhitectură de Stat din Budapesta.

După absolvirea cu laudă și distincții a acestei școli de specialitate, recunoscut de bună, am intrat în practică ca conducător independent de construcții mai mari. După ce am terminat practica de conducător de construcții prescrisă, m-am prezentat în fața Comisiei *21 de examinare a Ministerului Cultelor pentru depunerea examenului de arhitect, pe care l-am trecut, de asemenea, cu bine.

Astfel pregătit, am intrat în frumoasa profesie de arhitect.

Devenit de sine stătător în patria mea, am primit de la comunitatea bisericii mele încredințarea onorabilă de a restaura biserica, atunci iarăși grav deteriorată.

Astfel, am descoperit în cursul lucrărilor de restaurare toate acele detalii prețioase, însemnate din punctul de vedere al istoriei artei. Lucrările de restaurare erau necesare din cauza stării neglijate a bisericii. Ele au durat 3 ani, între 1928-1930 și a fost posibil să se execute prin împrejurarea că la conducerea bisericii noastre de atunci se aflau bărbați foarte vrednici, și anume: curatorul nostru, decedat prea devreme, Dr. Norbert Adleff, care, împreună cu parohul orașului, Heinrich Nikolaus, atunci nou venit, au reușit să învieze și să însuflească pentru această lucrare pe membrii comunității bisericii, căzuți în letargie.

S-au realizat peste un milion de lei din contribuții benevole. Celor doi bărbați li se datorează acest merit. Împreună cu bunul meu prieten Dr. Norbert Adleff, trebuia să compunem istoria acestui monument arhitectonic nou descoperit. Din păcate, moartea prematură a acestui curator al bisericii, voinic și cu dragoste de muncă, a zădărnicit acest plan.

Problema dată a rămas în sarcina mea. Eram silit să soluționez această problemă grea cât mai bine posibil. Am început prin a-mi procura literatura de specialitate corespunzătoare (tratate, lucrări de istoria artei, notițe istorice etc).

Prin studiu serios de 10 ani mi-am însușit cunoștințele necesare pentru a putea duce la îndeplinire, cu ajutorul lui Dumnezeu, această lucrare.

De acum să le fie tuturor celor care au interes pentru ea, spre instruire și mântuire.

Pentru înfăptuirea acestei lucrări am fost ajutat de mulți oameni de inimă cărora și pe această cale le exprim viile mele mulțumiri.

Reghin, la 15 iulie 1958
Gustav Müller, arhitect *22

BEITRÄGE

Zur weiteren Erforschung der Baugeschichte der evangelischen Kirche
A.B. in

SÄCHSISCH-REGEN

Als ein Vorstudium gedacht, als Bausteine für eine später vervollständigte
Baugeschichte, zusammengestellt von Baumeister Gustav Müller Sächsisch-
Regen

Gewidmet

Seiner Hochwürden dem Herrn Bischif Dr.Friedrich Müller zum 70.
Geburstegsfeste, 1954

Leitspruch:

Eine Geschichtsschreibung, auch die einer einfachen Baugeschichte,
muss mit entsprechend ernster Objektivität, frei von jeglicher Gefühlsduselei,
verfasst sein, wenn sie Anspruch auf die allgemeine Anerkennung haben will!!